

GRADA

GRAČANIČKI GLASNIK
časopis za kulturnu historijuBroj 57
Godina XXIX
Maj, 2024.
[str. 185-190]

© Monos 2024

O uslovima rada u kamenolomu u Gračanici početkom XX. vijeka (u povodu pisanja lista “Srpska riječ” iz juna 1907. godine)

Mina Kujović

U sarajevskim novinama Srpska riječ od 27. juna 1907. godine objavljena je kratka informacija kako u kamenolomu u blizini Gračanice (kamenom majdanu) vlasnika Ignac a Rozenšpica radnici, a naročito oni srpske nacionalnosti, težaci iz Gračanice rade i do 15 sati dnevno i da im je radno vrijeme trajalo od jutra do uvečer. Anonimni pisac članka se pita da li u Gračanici ima neko ko to može spriječiti. U vezi sa ovom javnom kritikom, nadležni organi su po nalogu Zemaljske vlade za Bosnu i Hercegovinu sproveli istragu u Kotarskom uredu u Gračanici. Prilog se odnosi na tok i rezultate istrage u vezi sa tim člankom.

Ključne riječi: Gračanica, kamenolom, Ignac Rozenšpic, istraga

UVOD

Nakon austrougarske okupacije Bosne i Hercegovine, 1878. godine, nova okupatorska uprava nastojala je obezbijediti “vlastito samofinanciranje”, za što je bilo potrebno jačati privredni potencijal kao materijalnu osnovu te samoodrživosti, jačanje poreskog potencijala, fiskalnog sistema itd. Izgradnja saobraćajne infrastrukture – novih puteva i uskotračnih željezničkih pruga bili su glavni preduslovi za realizaciju takvih ciljeva.¹ Za izgradnju cesta i uskotračnih pruga bio je potreban odgovarajući građevinski materijal, a najviše sitni

¹ Rekonstrukcijom i izgradnjom blizu 7.000 km cesta i puteva te preko 2.000km uskotračnih pruga Bosna i Hercegovina je u prvim decenijama u privrednom pogledu znatno ojačala. Dr. Iljas Hadžibegović *Postanak radničke klase u BiH i njen razvoj do 1914.* str. 370)

KB 11933

Uspisnik

vel 12. 8. 1907

Sadržaj ovog broja kotarskog mesca u Gračanici

Trudinski potpisani:

Prištupi Julu Tisti nadglednik kamenoloma Posenapitca te nađ pitarje s vremenom rada i plaće radnika odgovara:

U ovom broju Posenapitca u kamenolomu korpusi vel dušeg vremena kao nadglednik radnika te mogu potvrditi da svi radnici počinu raditi u ljetu vel 4 1/2 sata izjutra i anole do 8 sata te nakon 1/2 sata (pauze) nastavi se rad do 12 sata; i nakon 2 sata odmorov navtari se rad vel 2-7 sata 40 minuta u večer.

U zimni se radi vel 6 1/2 izjutra do 12 sata u jutro te od 1 do 4 1/4 sata u večer.

Godbe radnja traje u ljetu obično 13 sati a u zimi samo obično 9 sati.

Mogu navesti sa tačnijim informacijom da radnja traje u Martu, Aprilu i Oktobru po 10 sati u maju, Junu i Julu po 13 sati u Augustu po 12 a u Septembru 11 satim Novembru, Decembru, Januaru i Februaru po 9 sati sveter. Godbe uscu si sve u obzir presjeriv se radi krer cijelu godinu po 10 1/2 sata sveter.

Plaća je po radu vobu rarsijelovja i to: vel 1 k. 80 h pa do 2 k 50 h. U ovom broju nadglednik plaćen sam sov 2 k 40 h sveter.

Proroci a i nitko u kamenolomu neradi neajjim te svčanim slomom polu muslimani nerade petkom i njilvoim svčanim olomivama.

U kamenolomu su sada obično sam pravoslavai i muslimani; sapneli.

180161

1907

*Tisti Julu
u Opat
Haldjucow i podpisani*

[Signature]

9.107-387 n. 9

kamen tucanik, pa su se zato širom Bosne otvarali kameni majdani, kamenolomi. S obzirom na namjenu i način eksploatacije kamena, postojale su dvije vrste kamenoloma: jedni sa površinskim, a drugi sa podzemnim kopovima. Površinski kopovi koristili su se za vađenje sitnog kamena dok su za kvalitetnije vrste kamena otvarani majdani u podzemnim kopovima. S obzirom na dinamiku gradnje, sve do izbijanja Prvog svjetskog rata rastle su i potrebe za građevinskim materijalom svih vrsta a naročito sitnog kamena tucanika. Kako za vađenje i pripremu tucanika nisu bili potrebni kvalifikovani radnici, otvarani su brojni površinski kameni majdani, kamenolomi u kojima su najteže poslove radili domaći ljudi iz okolnih naselja.²

Prvi kamenolom u Gračanici otvoren je poslije 1893. godine na lokaciji Sklop Pašalići, s desne strane Sokoluše na sjevernom ulazu u grad. Nije bio primarno vezan za potrebe gradnje puteva i željeznica. Kamenolom je zasnovao Ignac Rozenšpic (Ignatz Rosenspitz), u nekim izvorima se spominje i kao Rodenšpic, porijeklom Mađar, koji je držao i prvu moderni pekaru u Gračanici. Ujedno, bio je i preduzimač tek otvorene fabrike sode Solvay u Lukavcu koja je u proizvodnji trošila velike količine kamena krečnjaka.³ Snabdijevanje fabrike kamenom krečnjakom vidio je kao dobar posao. "Iz tog kamenoloma volovskim zapregama

dnevno se otpremalo stotinjak tona kamena. S obzirom da su se povećale potrebe za kamenom, Rozenšpic je pokrenuo izgradnju željezničke pruge od Karanovca do Gračanice i dalje do samog majdana u Sklopu. Ova pruga, u dužini od 6 kilometara izgrađena je i puštena u saobraćaj 1898. godine. Služila je za radovan teretni i putnički saobraćaj."⁴

I prije izgradnje pruge, kad se kamen iz tog kamenoloma dopremao do Lukavca volovskim zapregama i poslije izgradnje pruge, kad se kamen počeo prevoziti željeznicom (popularni "čiro», u kamenolomu i oko kamenoloma, radili su pretežno seljaci iz okolnih sela i mahala. Lokalna kotarska uprava u Gračanici nije se zanimala za uslove rada tih radnika (koliko su radili i kako su bili plaćeni) sve dok u novinama *Srpska riječ* nije osvanuo kraći članak anonimnog autora o tome kako radnici u Kamenolomu Ignac a Rozenšpica, "većinom Srbi težaci iz Gračanice i okoline" rade po 14 sati na dan i kako se na taj način izrabljuju. Informacija u novinama nije prošla nezapaženo, pa je Zemaljska vlada za Bosnu i Hercegovinu naredila Kotarskom uredu u Gračanici da provede istragu i da tačno utvrdi kako su plaćeni i koliko rade radnici u gračaničkom kamenolomu. Ta je intervencija izazvala prepisku između Zemaljske vlade i Kotarskog ureda u Gračanici.⁵

² Prema Popisu privrednih aktivnosti (osim poljoprivrede) u Bosni i Hercegovini iz 1907. godine u Bosni i Hercegovini je djelovalo 1090 preduzeća svrstanih u rubriku : Industrija, kamena, zemlje, gline. Kamenolomi su upisani u grupi "velikih" tadašnjih preduzeća (pogona) koja su zapošljavali više od 20 radnika. A takvih je na području Bosne i Hercegovine bilo aktivno 95. (Izveštaj o upravi Bosne i Hercegovine, za 1908. godinu, str. 144-147)

³ Osnovana je 1893. godine, a njen osnivač bio je Ernest Solvay, belgijski hemičar i industrijalac. Za tu fabriku veže se nastanak grada Lukavca Solvay je postao poznat po svom revolucionarnom procesu proizvodnje sode bikarbone (natrijum-bikarbonata), poznatog kao Solvayev proces.

⁴ Esad Tihić, Omer Hamzić, *Gračanica i okolina u NOB-u i revoluciji*, Gračanica 1988., 54

⁵ U Arhivu Bosne i Hercegovine u arhivskom fondu, nastalom djelovanjem Zemaljske vlade za BiH (1879-1918) u dostupnoj arhivskoj građi pronađeno je 5 dokumenta koji se odnose na ovu prepisku, dva su upiti Zemaljske vlade, a dva odgovori Kotarskog ureda Gračanica, te jedan zapisnik o saslušanju predradnika u Kamenolomu

Šta je pisalo u novinama *Srpska riječ*?⁶

U 129. broju te novine od 27. juna 1907. godine osvanula je ova nepotpisana i kratka vijest: *Pišu nam iz Gračanice kako kod nekakvog Ignaca Rodenšpica u kamenom majdanu radnici, većinom Srbi težaci iz gračaničke okoline rade od 4 ½ ili 5 sati izjutra do 7 ili 8 sati na večer. Zar ovo nije Bogu plakati, da se naš dobroćudni narod zlupotrebljava na ovako nečovječan način? A kad se gospoda jabandžije njegovim znojem obogate, nazivaju ga marvom i drugim njima svojstvenim epitetima. Ima li iko u Gračanici da gospodinu Rodenšpicu stuče rogove?!*

Kako je provedena istraga o radnom vremenu u Kamenolomu?

Zemaljska vlada za Bosnu i Hercegovinu je u vezi sa tekstom objavljenim u listu *Srpska riječ* službeno dostavila dva upita, pod istim brojem. Prvi, Kotarskom uredu u Gračanici 6. jula, a drugi Inspekciji rada u Zemaljskoj vladi, 13. jula 1907. godine⁷. Od Kotarskog ureda je traženo očitovanje u vezi sa stanjem u Kamenolomu, a od Inspekcije da odgovori na koliko je sati propisano radno vrijeme u kamenolomima.

Inspekcija rada dostavila je svoj odgovor 10. augusta 1907. godine.⁸ U odgovoru je navedeno da u Bosni i Hercegovini nije tačno utvrđeno maksimalno trajanje rad-

nog vremena i da je to zavisilo od vremenskih perioda. U prosjeku, kretalo se oko 13 sati ljeti i otprilike oko 10 sati zimi. Na kraju dopisa inspektor je naveo: "Uostalom, u vezi sa vašim pitanjem mogu odgovoriti da je u velikim fabrikama i malim pogonima teško utvrditi radno vrijeme."⁹

Iz Kotarskog ureda u Gračanici odgovor Zemaljskoj vladi dostavljen je tek 8. oktobra 1907. godine pod brojem KU Gračanica 8782/1907. U dopisu je navedeno da u Kamenolomu u Gračanici radno vrijeme traje 13 sati u ljetnom i 9 sati u zimskom periodu. Još je navedeno da je u vezi s tim obavljen razgovor sa predradnikom Kamenoloma Lukom Ristićem, koji je dostavljen u prilogu dopisa.

Iz priloženog zapisnika vidi se da je saslušanje obavljeno 10. augusta 1907. godine u Kotarskom uredu u Gračanici. Potpis osobe koja je obavila saslušanje je nečitak. Imenovani nadglednik izjavio je da je u Rodenšpicovom kamenolomu zaposlen "od dužeg vremena." U vezi sa upitom o radnom vremenu zaposlenih radnika, dao je sljedeći odgovor: "Mogu potvrditi da svi radnici počinju raditi ljeti od 4 1/2 sati izjutra i rade do 8 sati te nakon ½ sata (fruštuca) nastavi se rad do 12 sati i nakon 2 sata odmora¹⁰ nastavi se rad do 7 sati i 40 minuta navečer. U zimu se radi od

⁶ Novine *Srpska riječ* su bile "List za politiku, prosvjetu i privredu." Izlazile su 3 puta sedmično u Sarajevu, a pokrenuo ih je i u jednom periodu bio i urednik Vasilj Grdić. U periodu 1907. glavne urednik je bio Stevo Stevanović. Novine su 1914. godine, nakon Sarajevskog atentata, prestale izlaziti, a njihov pokretač Grdić je bio suđen Srbima na Banjalučkom procesu. U *Bibliografiji štampe u Bosni i Hercegovini*, autor na kraju teksta o listu *Srpska riječ* navodi: "Novine su često plijenjene, globljene i odgovorni urednik zatvaran". (Đorđe Pejanović, *Bibliografija štampe u Bosni i Hercegovini 1850.1941*, str. 47)

⁷ ABH. Fond Zemaljska vlada za BiH, opšti spisi, 107.908/1907. šifra 202-387

⁸ ABH Fond Zemaljska vlada za BiH, opšti spisi 180.161/1907.

⁹ Dr. Iljas Hadžibegović u monografiji *Postanak radničke klase u BiH i njen razvoj do 1914. godine* na strani 219, između ostalog navodi da je nakon okupacije, radno vrijeme trajalo od 12 do 16, pa čak i 18 sati dnevno. Rudarski zakon za Bosnu i Hercegovinu iz 1881. godine prvi je zakon kojim se regulisalo radno vrijeme. Ovim je Zakonom efektivno radno vrijeme bilo ograničeno na 12 sati dnevno. Nakon Rudarskog zakona, 1902. godine, objavljen je Normalni radni red za industrijska preduzeća. Radno vrijeme za industrijske radnike ovim je Redom bilo ograničeno na 12 sati dnevno. Nije nam poznato da li su se ove normativne odredbe odnosile i na radnike u kamenolomima.

¹⁰ Kako su radnici dolazili iz udaljenih sela trebala im je i duža pauza za ručak i odmor.

6 ½ izjutra do 12 sati na podne te od 1 do 4 ½ sati uvečer.”

Zapisničar konstatuje da u kamenolomu Ignaca Rodenšpica “dakle radnja traje u ljeto obično 13 sati a u zimu obično 9 sati.” Luka Ristić je još pojasnio: “Mogu nave- sti za tačnije informacije da radnja traje u martu, aprilu i oktobru, po 10 sati, u maju, junu i julu, po 13 sati, u augustu po 12 a u septembru 11, dočim u novembru, decem- bru, januaru i februaru po 9 sati dnevno. Dakle uzевši sve u obzir prosječno se radi kroz cijelu godinu po 10 ½ sati dnevno”. U vezi sa dnevnicama i slobodnim danima i danima za vjerske praznike nadglednik Ri- stić “navodi da je plaća po radu osoba raz- dijeljena i to od 1 k. (kruna) 80 h. (helera) pa do 2 K. i 50 h. “Ja kao nadglednik pla- ćen sam sa 3 K. i 40 h.” U Kamenolomu su uglavnom radili nekvalifikovani radnici koji su bili i najslabije plaćeni.¹¹ Na pitanje kako je sa neradnim danima, predradnik Ristić je odgovorio: “Radnici, a i nitko u kamenolomu ne radi nedjeljom te sveča- nim danom pako muslimani ne rade pet- kom i njihovim svećanim danima.”¹² U vezi sa upitom o radnicima katolicima, Ristić je rekao da su u kamenolomu “sada slučajno samo pravoslavci i muslimani zaposleni,” ali nije objasnio zašto u Kamenolomu nema i radnika katolika.

Kako vidimo, iz pregleda ove službene prepiske, nismo ništa saznali o teškom po-

ložaju “srpskih” radnika u Rodenšpicovom kamenolomu, kako je pisala “*Srpska riječ*”. Saznali smo jedino da su u Kamenolomu, 1907. godine, radili radnici iz Gračanice i okoline, pravoslavni i muslimani. Na osnovu navedenih podataka o radnom vre- menu i plaćama, za pretpostaviti da je to va- žilo za sve zaposlene, bez obzira na njihovu vjersku i nacionalnu pripadnost.¹³ Jedno je sigurno, s obzirom na veliku potražnju za kamenom da je poduzetnik Rodenšpic, dobro profitirao kao i brojni stranci koji su nakon austrougarske okupacije došli privre- meno ili za stalno u ove krajeve.

Iz dostupne arhivske građe nije se mo- glo utvrditi da li su službeni organi podu- zeli istragu u vezi sa informacijom anoni- mnog autora u listu *Srpska riječ* br. 129 iz 1907. godine o teškom položaju radnika “većinom Srba težaka iz Gračanice” u ka- menolomu Ignaca Rozenšpica .

IZVORI I LITERATURA

1. Arhiv Bosne i Hercegovine (ABH), fond Zemaljska vlada za Bosnu i Hercegovinu, 1907. godina
2. Izvještaji o upravi Bosne i Hercegovine za 1907. godinu, Sarajevo 1908.
3. Esad Tihić, Omer Hamzić, *Gračanica i oko- lina u NOB-i i revoluciji*, Gračanica, 1988. Iljas Hadžibegović, *Postanak radničke klase u BiH i njen razvoj do 1914.* “Svjetlost” Sara- jevo 1980.
4. Đorđe Perjanović, *Bibliografija štampe u Bo- sni i Hercegovini 1850–1941*, Sarajevo, 196.

¹¹ U monografiji *Postanak radničke klase u BiH i njen razvoj do 1914. godine* dr. Hadžibegović, u poglavlju o nadnicama radnika, između ostalog navodi “Nadnice u rudarstvu i metalurgiji su varirale, a postojale su znatne razlike između pojedinih kategorija radnika u istom preduzeću, od preduzeća do preduzeća. Najsla- bije su bili plaćeni učenici i nekvalifikovani radnici.” (Hadžibegović, *Postanak radničke klase u BiH i njen razvoj do 1914.* str. 225

¹² Veliki broj vjerskih praznika, koji su zvanično bili priznati pripadnike svih konfesija, stvarao je poteškoće prilikom organizovanja proizvodnje i drugih poslova. Praznici svake konfesije dolazili su u različite dane ističe dr. Hadžibegović u zaključku monografije *Postanak radničke klase u BiH i njen razvoj do 1914. godine*, (str 374)

¹³ Ova grana privrede razvijala se izvan gradskih naselja pa su vlasnici kamenoloma bili upućeni na korište- nje radne snage sa obližnjih sela ili su to bili radnici iz grada. Uglavnom, u kamenolomima su radili domaći ljudi dok su vlasnici – poduzetnici bili stranci..

SUMMARY**“THE WORKING CONDITIONS IN THE QUARRY IN GRAČANICA AT THE BEGINNING OF THE 20TH CENTURY (IN REFERENCE TO THE ARTICLE IN THE NEWSPAPER ‘SRPSKA RIJEČ’ FROM JUNE 1907)”**

In the Sarajevo newspaper Srpska riječ dated June 27, 1907, a short notice was published stating that in the quarry near Gračanica (stone quarry) owned by Ignac Rozenšpic, workers, especially those of Serbian nationality, laborers from Gračanica, work up to 15 hours a day and that their working hours last from morning until evening. The anonymous writer of the article wonders if there is anyone in Gračanica who can prevent this. In connection with this public criticism, the competent authorities conducted an investigation in the District Office in Gračanica at the request of the Provincial Government for Bosnia and Herzegovina. This paper relates to the course and results of the investigation regarding this article.

